

ELS TEMPLES CUPULATS DEL SEGLE XVII A CIUTAT DE MALLORCA

ANTONIA MARIA PERELLÓ i FERRER

Durant el segle XVII, a Ciutat de Mallorca, es va donar una activitat constructiva considerable, especialment si la comparem amb la d'altres regions espanyoles més afectades per la difícil situació econòmica i social que passava el país. Aquesta activitat es va manifestar sobretot en el camp de l'edifici religiosa donat que, dins el greu moment que s'atravessava, l'Església va ésser l'estament menys malmenat per la crisi inflacionària¹ i, per tant, el més qualificat per emprendre noves construccions.

La fundació de nous convents va ésser afavorida a tota Espanya per la política «pietosa» del regnat de Felip III (1598-1621). A Ciutat de Mallorca en el segle XVII s'establiren, entre altres Ordes, les monges Carmelites Descalces,² les Dominiques³ i les Caputxines,⁴ que aixecarien les esglésies de Santa Teresa de Jesús, Santa Caterina de Siena i la Puríssima, respectivament.

Les esglésies mallorquines del segle XVII s'ajusten, per norma general, a una planta tradicional, herència de l'estil gòtic tan arrelat en el Llevant espanyol, formada per una nau única amb capelles laterals sense comunicació entre elles, i un absis quadrangular o trapezoidal.

1. George KUBLER: *Arquitectura de los siglos XVII y XVIII en España*. Madrid, 1957, p. 8.

2. Bartolomé GUASP GELABERT: *Índice de documentos acerca de la fundación de monjas Teresas en Palma*. Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana XXXII. Palma de Mallorca, 1967, p. 308.

3. Arxiu del Regne de Mallorca. Llibre de gasto d'obres del convent de Santa Catalina de Sena, 1666. Leg. C/855, fol. 88.

4. Jaime SALVÀ: *Datos referentes a las obras del convento de Capuchinas*. B.S.A.L. XXXIII. Palma de Mallorca, 1967-1972, p. 194.

5. L'absis de planta trapezoidal és considerat per Sebastián i Alonso com un tret característic de l'arquitectura religiosa mallorquina. Santiago SEBASTIÁN-Antonio ALONSO: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma de Mallorca, 1973, p. 81.

Això no obstant, dins la segona dècada del segle apareix un nou tipus de planta que incorpora un transepte, originant un creuer que fa necessària una cúpula. Aquest és el cas de les tres esglésies enumerades anteriorment.

El primer edifici que respon a aquest nou esquema és l'església carmelita de *Santa Teresa de Jesús* (planta n.º 1). El dia 5 de juny de l'any 1613 el Pare Fra Francesc Pou va marxar a Madrid per suplicar la «Reial Protecció» de Felip III per a la seva fundació,⁶ que va ésser autoritzada el dia 29 d'agost de l'any 1615.⁷ Les obres del convent van començar l'any 1616.⁸ Dos anys després es començava la nova església que havia de substituir l'antic oratori.⁹ L'església va ésser beneïda l'any 1637, si bé sembla que les obres no van estar totalment enllestides abans de 1648.¹⁰ En el «Llibre d'Obra» de l'església hi figura com a «Mestre Major d'Obra» Pere Antoni Bauça.¹¹

La planta de l'església de les monges Carmelites és una nau única, sense capelles laterals, amb creuer i absis quadrangular. És una planta amb una clara tendència a la creu grega, malgrat la lleugera prolongació de la nau principal. L'amplària del tram del transepte és igual a la dels dos trams anteriors de la nau principal que, òbviament, és la mateixa que la de la nau, per tal de delimitar un quadrat perfecte en el creuer. Aquestes relacions matemàtiques entre les diverses mides del temple fan del seu interior un espai coherent i proporcionat.

La coberta de la nau i dels braços del transepte s'efectua mitjançant voltes de canó, mentre que l'espai del creuer es cobreix amb una cúpula. Damunt els arcs torals i les petxines corre l'anell circular de la cúpula que, format per diverses motlures, reflecteix en el seu perfil el relleu dels nervis que n'arrenquen. La cúpula és dividida en vuit paraments per vuit nervis que, passant a través de les motlures de l'àtic, es perllonguen fins el llanternó, on s'hi obren vuit finestretes. La cúpula, com la resta de l'interior de l'església, és construïda amb carreus de pedra vista, sense cap mena de revestiment. A l'exterior, la cúpula no revela la seva veritable línia corba, sinó que s'amaga dins un bloc d'obra de forma prismàtica, amb coberta de teules a quatre vessants, i només sobresurt el llanternó o cupulí de forma cilíndrica, amb les vuit obertures rectangulars i coberta circular de teules.

Aquesta manca de correspondència entre l'interior i l'exterior és, precisament, una de les característiques de l'estil barroc, que contradiu

6. Arxiu Diocesà de Mallorca. Teresas. Fundación. MSL/344-345.

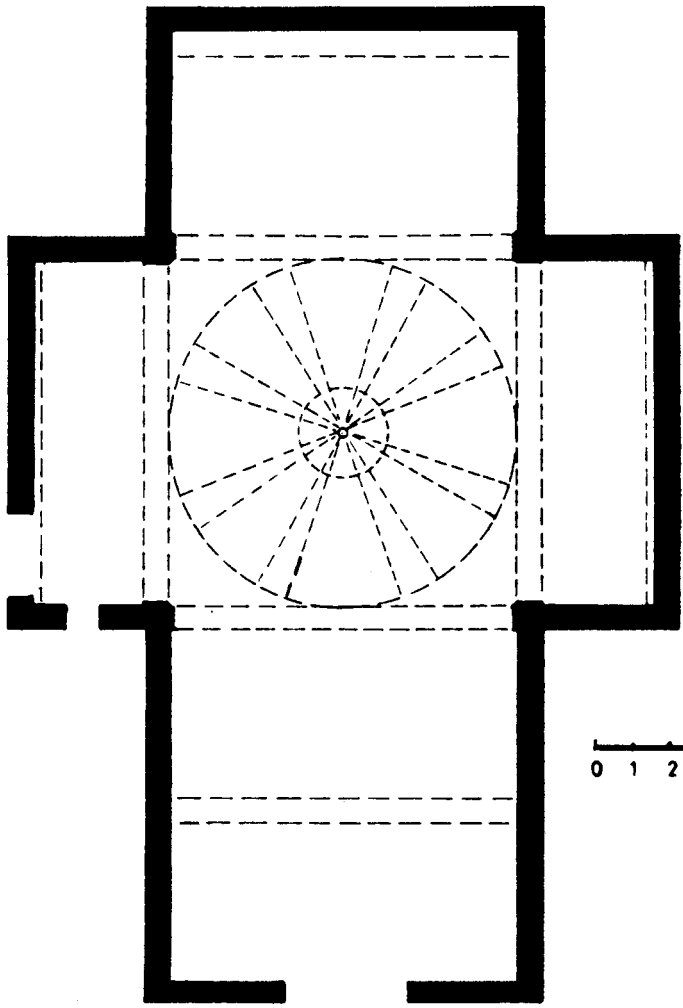
7. Bartolomé GUASP GELABERT: Op. cit., p. 307.

8. Arxiu del Regne de Mallorca. Carmelites. Obra del convent. Leg. C/622, fol. 43.

9. Luis Salvador de HABSBURGO-LORENA: *La ciudad de Palma. Palma de Mallorca*, 1981, p. 219.

10. Santiago SEBASTIÁN-Antonio ALONSO: Op. cit., p. 80.

11. Arxiu del Regne de Mallorca. Carmelites. Obra del convent. Leg. C/622, fol. 2 i seg.

Planta 1. Santa Teresa (Sebastián-Alonso).

«l'invariant castís» de la sinceritat de volums propi de l'arquitectura espanyola d'altres períodes artístics.¹² Aquesta solució pot relacionar-se amb els tipus de cúpules utilitzats per Francisco Bautista a la península, encara que les d'aquest arquitecte tenen el seu origen en els xapitells d'ascendència flamenca. Un precedent d'aquesta tendència del segle XVII a embotir les cúpules semisfèriques o semiel·líptiques dintre blocs d'obra de forma prismàtica és, segons George Kluber, el projecte de Nicolás de Vergara el Joven (mort l'any 1606) per a l'Ochavo de la catedral de Toledo (1588).¹³ La diferència fonamental entre el desenvolupament de la cúpula dins caixa de Francisco Bautista i el que és realitza a Ciutat de Mallorca resideix en l'absència de tambor a les cúpules mallorquines. La cúpula s'aixeca immediatament damunt l'anell, fet que provoca una alçada menor.

El segon temple amb creuer i cúpula construït a Ciutat de Mallorca durant el segle XVII és el de les monges Dominiques, *Santa Caterina de Siena* (planta n.º 2). Aquesta fundació va ésser promoguda per Fra Julià Font i Roig, a qui succeí en l'empresa Fra Miquel Sorell, ambdós pares Dominics.¹⁴ El dia 4 de desembre de l'any 1658 van arribar a l'illa les primeres monges dominiques que havien de fundar la nova comunitat.¹⁵ El nou convent va ésser fundat el dia 17 de febrer de l'any 1661 i l'església es va consagrar el 20 d'abril de 1680.¹⁶ Per documents de l'Arxiu del Regne de Mallorca sabem que el Mestre Major d'Obra era Joan Bauçà i com a tal figura cobrant pagaments setmanals.¹⁷

Santa Caterina de Siena té planta basilical, amb dues capelles rectangulars a cada costat, transepte i absis trapezoïdal. Com a l'església de Santa Teresa, les mides de la planta semblen molt estudiades: l'amplària del tram del transepte és igual a la suma de les dels dos trams anteriors i, lògicament, a la de la nau per tal de delimitar un quadrat damunt el qual pugui aixecar-s'hi la cúpula. La llargària del transepte no excedeix la de la fondària de les capelles laterals, fet pel qual el creuer no es manifesta a l'exterior.

La nau, els braços del transepte i les capelles laterals es cobreixen mitjançant voltes de canó. El creuer és cobert per una gran cúpula aixecada, com la de Santa Teresa, directament damunt l'anell circular que corre damunt els arcs torals i les petxines. També, com a l'església de les monges Carmelites, vuit nervis, ara decorats amb un

12. Fernando CHUECA GOITIA: *Invariantes castizos de la arquitectura española* Madrid, 1971, p. 145.

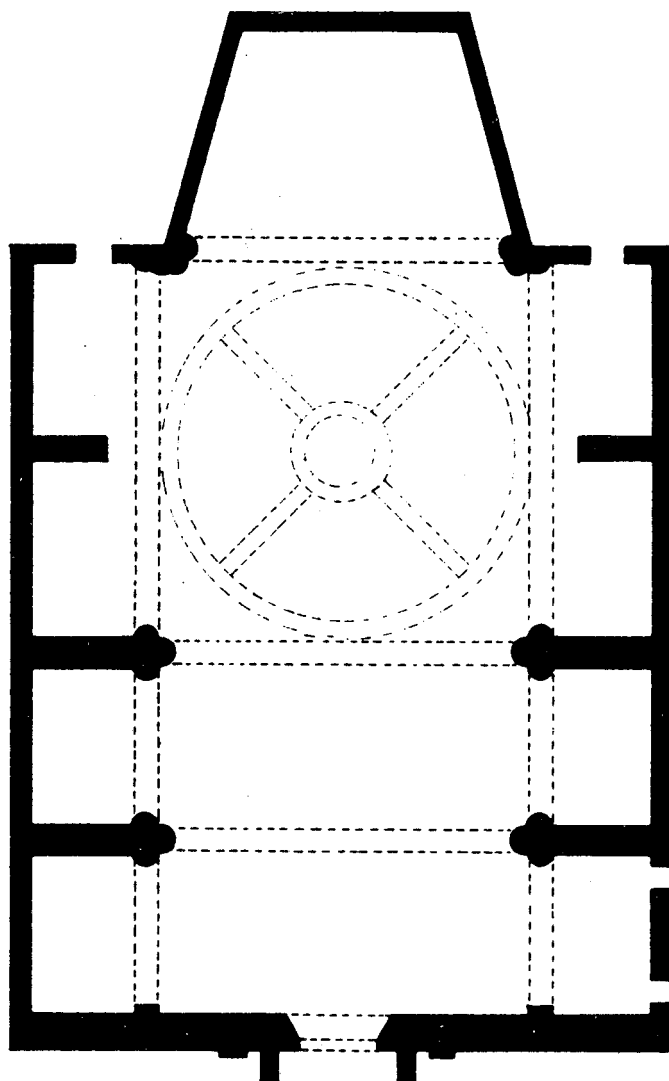
13. George KUBLER: Op. cit., p. 67.

14. Antonio FURIÓ SASTRE: *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*. Palma de Mallorca, 1840, p. 80.

15. Luis Salvador de HABSBURGO-LORENA: Op. cit., p. 214.

16. Antonio FURIÓ SASTRE: Op. cit., p. 80.

17. Arxiu del Regne de Mallorca. Llibre de gasto d'obres del convent de Santa Catalina de Sena, 1666. Leg. C/855, fol. 1 i seg. Per aquest mateix document sabem que entre els anys 1658 i 1659 s'estava treballant a la coberta de l'església, fol. 95.

0 1 2 3 4 m

Planta 2. Santa Caterina de Siena (Sebastián-Alonso).

estriat helicoïdal, divideixen la cúpula en vuit paraments, i es perllonguen damunt l'àtic en el llanternó, on s'obren les corresponents finestretes. Aquesta cúpula, de grans dimensions i totalment construïda amb carreus de pedra vista, a l'exterior s'amaga dins un cub d'obra, amb coberta de teules a quatre vessants, d'on només en sobresurt el llanternó cilíndric, amb vuit obertures i coberta circular de teules. Com podem comprovar, es tracta d'una solució idèntica a la utilitzada en el temple carmelità de Santa Teresa.

El tercer temple cupulat del segle XVII a Ciutat de Mallorca és el de les monges Caputxines, la *Puríssima* (planta n.º 3). La fundació d'aquest convent de monges caputxines es deu a la iniciativa de Donya Teresa Ponce de León, vídua del Virrei de Mallorca Don José Torres Mendoza, la qual havia ingressat a l'Ordre Caputxina amb el nom de Clara.¹⁸ El dia 6 de juny de l'any 1662 la nova fundació va ésser aprovada pel rei Felip IV.¹⁹ La construcció de l'església pot situar-se a l'entorn de la dècada del 1670.

La *Puríssima* és una església de dimensions reduïdes, de planta tendent a la creu grega, formada per una nau única amb capelles laterals rectangulars en el tercer tram, transepte i absis quadrangular. Una vegada més, l'amplària del tram del creuer és igual a la de dos trams de nau i, en aquesta ocasió, a la fondària de l'absis.

La coberta d'aquesta església ajuda a comprendre'n l'estructura. Així, mentre els dos primers trams de la nau es cobreixen per voltes de canó amb llunetes i les dues capelles laterals ho fan mitjançant voltes de creueria, la resta del temple (que forma una creu grega gairebé perfecta) és coberta per voltes de canó sense llunetes i una cúpula de mitja taronja, sense llanternó, damunt l'espai del creuer. A l'exterior del temple la petita cúpula semisfèrica queda embotida dintre un bloc d'obra tetragonal amb coberta de teules a quatre vessants.

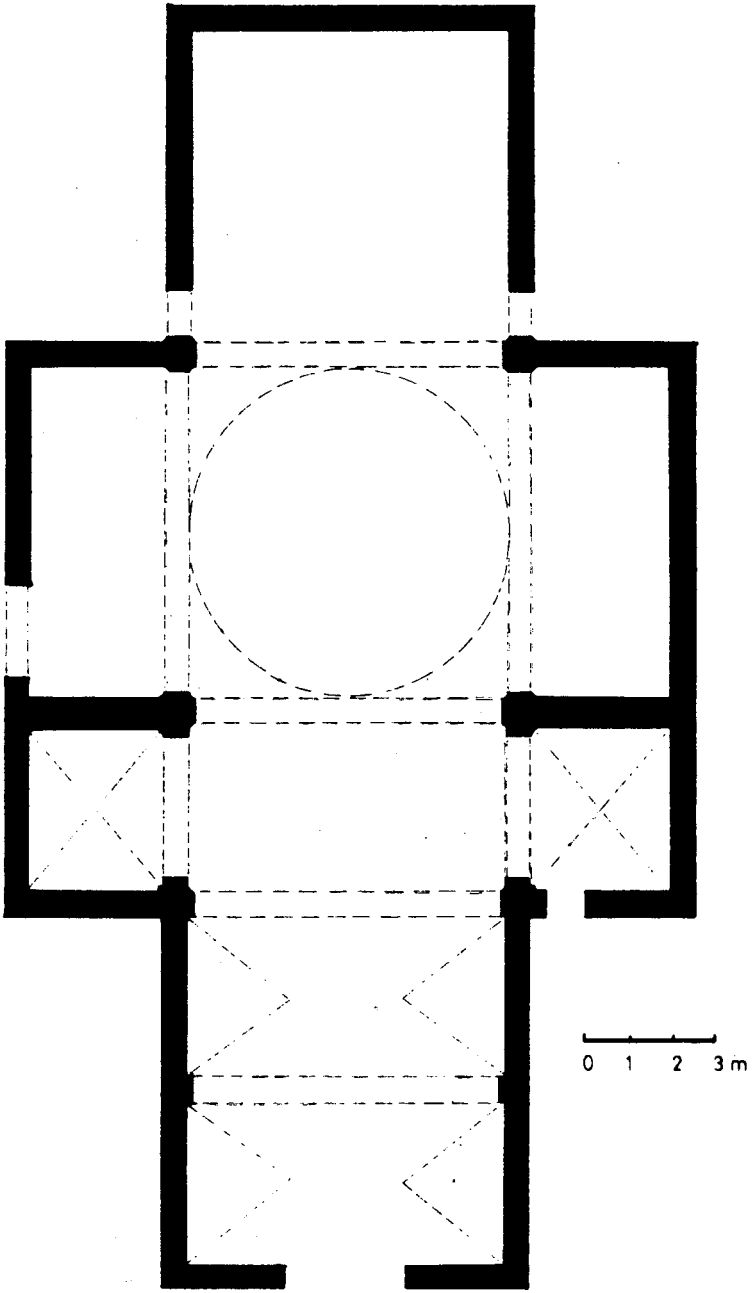
Santiago Sebastián i Antonio Alonso, en el seu llibre *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, afirmen que el tipus de d'església derivat del Gesù de Roma no és freqüent a Mallorca, però que, durant els segles XVII i XVIII, es dona a l'illa un model de planta amb cúpula en el creuer que, presumiblement, és l'esquema habitual de la nau única, amb capelles laterals i absis quadrangular o trapezoidal al qual s'ha afegit la cúpula. A aquest tipus pertany la planta de l'església del Santuari de la Mare de Déu de Lluc (1622) i, possiblement, el temple de les monges Dominiques, Santa Caterina de Siena.²⁰ En canvi creiem que les esglésies de Santa Teresa de Jesús i de la *Puríssima*, a desgrat de la cúpula i de la inclusió de Sebastián i Alonso dins el mateix apartat que les anteriorment mencionades, responen a una tipologia diferent.

Santa Teresa de Jesús i la *Puríssima* són dos temples de dimen-

18. Jaime SALVA: Op. cit., p. 194.

19. Luis Salvador de HABSBURGO-LORENA: Op. cit., p. 80.

20. Santiago SEBASTIÁN-Antonio ALONSO: Op. cit., p. 80.

Planta 3. *La Purísima* (Sebastián-Alonso).

sions reduïdes i la seva planta tendeix a la creu grega o, com diu Christian Norberg-Schulz, «creu grega allargada», que no és més que una de les diverses opcions donades pel Barroc al dilema del Renaixement «planta basilical» o «planta centralitzada».²¹ Si bé és veritat que durant el barroc les esglésies més grans solen adoptar la planta basilical i les més petites la planta central, hem de convenir que fins i tot les grans esglésies longitudinals solen tenir un centre, sovint assenyalat per una cúpula, i que les més petites quasi sempre inclouen un eix longitudinal. Així doncs, els dos tipus fonamentals de l'arquitectura barroca religiosa pot dir-se que són l'església «longitudinal-centralitzada» i l'església de planta «central-allargada».²²

Creiem que és a aquesta tipologia de plantes mixtes, que inclou un eix vertical i un horitzontal, a la que pertanyen els dos temples cupulats més petits del segle XVII a Ciutat de Mallorca: plantes centralitzades, per la presència d'una cúpula dominant damunt el creuer, i allargades, per la lleugera prolongació d'un dels braços de la creu. Fins i tot el temple de les Monges Dominiques, Santa Caterina de Siena, podria interpretar-se des d'aquesta perspectiva, si el considerem una planta allargada amb una forta tendència a la centralització, donades les seves proporcions i l'existència d'una gran cúpula damunt el creuer que actua com a factor centralitzador de l'espai.

Amb aquests tres edificis, i a l'espera de l'aparició de la planta el·líptica,²³ l'arquitectura barroca mallorquina substitueix, per primera vegada, la tradicional planta de nau única heretada del gòtic per una nova solució.

Antònia Maria Perelló i Ferrer
Professora colaboradora del
Departament d'Història de l'Art (U.B.)

21. Christian NORBERG-SCHULZ: *Arquitectura barroca*. Madrid, 1972, p. 142.

22. *Ibidem*, p. 22.

23. El primer exemplar de planta el·líptica a Ciutat de Mallorca és la Sala Capitular de la Catedral, projectada l'any 1696 i acabada l'any 1701.